

Slavica Stojan

Zavod za povijesne znanosti HAZU
Dubrovnik

ANTUN PASKO KAZALI MEĐU DUBROVAČKIM PREPORODITELJIMA

U članku se prikazuje A.P.Kazali (1815-1894) kao književni i kulturni djelatnik u krugu dubrovačkih preporoditelja.

Među kulturnim djelatnicima, književnicima i hrvatskim preporoditeljima koji su djelovali sredinom prošlog stoljeća u Dubrovniku, povezani međusobnim prijateljstvima, zajedničkim kulturnim nastojanjima i književnim planovima, te svojom ulogom i značenjem ne samo u kulturnom životu Dubrovnika, već i na duhovnom planu domovine za čijim su ujedinjenjem žarko težili (dum Mato Vodopić, dum Đuro Pulić, dum Antun Ročić, Ivan August Kaznačić i njegov otac Antun, Medo Pucić i njegov brat Niko Veliki), ANTUN PASKO KAZALI svojim je dugim životnim vijekom i prepoznatljivim stvaralačkim djelovanjem ostavio nezaobilazan zapis u hrvatskoj kulturnoj povijesti.¹

"Osrednjeg stasa, krupan, simpatičan, veseo i prozirna oka, nosa orlokljuna, ustnica fino zaobljenih, prepunih sarkazma i osoljene ironije, besjede slatke"², "opat Kazali bio je među mnogim osobitim dubrovačkim glavama jedan od najosobitijih".³ Nemirna i prkosna duha, otuđen od priproste sredine u kojoj je dobrim dijelom svoga života službovao po zabitnim župama dubrovačke biskupije, Kazali je gorčinu svojih trenutaka utapljao u stihove pune romantičarskog klonuća i mraka. Dok je tri godine mladi Vodopić (književni povijesničari često su ih uspoređivali) svojom blagom i vedrom naravi strpljivo podnosio sve nedaće života daleko od kulturnoga središta, dijeleći sve sa svojim župljanima, priprostim ali koji puta i sirovim seljacima, nastojeći im biti što više od pomoći, Kazali je svoje službovanje primao kao kaznu, bježeći u grad kad god bi mu se prilika ukazala i vraćajući se u župu samo kad je to morao, subotom popodne ili nedjeljom ujutro na misu i najnužniju prediku⁴. Župljani su se zbog njegove naprasitosti i neobavljanja dužnosti znali pritužiti na njega biskupskom ordinarijatu, pa je stoga često mijenjao mjesta svećeničkog službovanja, a mnogo bolje nije prošao ni sa stal-

1 Bili su to uz Kazalija: Đuro Pulić (1816-1883) svećenik, Mato Vodopić (1816-1893) svećenik, Matija Ban (1817-1903), Ivan August Kaznačić (1817-1883), Antun Ročić (1818-1861) svećenik, Orsat Pucić (1821-1882), te Korčulanin Petar Franasović (1813-1883) svećenik i Franjo Kunjašić (1822-1848) svećenik.

2 I. Despot, Idem u pjesnika Kazalija u Malo Zrnja, Split 1885.

3 I. Düringsfeld, Ein Thee auf einer Terrasse, u Aus Dalmatien, Prag 1856.

4 A. P. Kazali najradije je provodio vrijeme u književnim razgovorima s braćom Pucićima, I. A. Kaznačićem i M. Vodopićem kada je ovaj bio u prilici da ostavi svoje župljane i dođe u Grad. O tome S. Stojan, Mato Vodopić i dubrovački književni krug polovicom 19. stoljeća, Dubrovnik, 5, 1993, 220

nim mjestom gimnazijskoga profesora, ne toliko zbog bockanja "orlova kljuna" i "Ignjatijeva sjemena", kako je sam rado mislio, već više zbog svoga nemarnoga odnosa prema radu, zbog nemogućnosti njegove nemirne naravi da se predano i savjesno podredi pravilima osjetljivog svećeničkog i pedagoškog djelovanja. Kazali je svaku službu obavljao na svoj osobiti način, nerado se lišavajući slobode svjetovnjaka, nezadovoljan što njegove intelektualne potrebe ne razumije njegova skromna župska zajednica u Ošljemu, Slanom (u Dubrovačkome primorju), ili kasnije u Maranovićima (na otoku Mljetu), i što za svoje zanose ne nalazi potporu dubrovačkoga biskupa i klera⁵.

Još za života govorilo se o njegovu satiričkom spjevu punom otrovnih stihova, koji je nazvao "Ćoso", nema sumnje, prema liku iz narodne predaje, velikodušnom, mudrom i razboritom, ali grdna tijela i još grdnijega jezika.⁶ Tako je Kazali svojim golemim spjevom od 24 pjevanja, sastavljenim od 23. 119 stihova, koji je želio da bude objavljen tek poslije njegove smrti, na osebujan romantičarski način pripravljaio osobnu osvetu post mortem onima koju mu zagorčaje život i profesionalni rad, jer, "ne ubija li jezik gore od mača? Ne ruši li jezik države i uzbuđuje svijet?"⁷ Prema uvodnome dijelu, iz kojega je Hrvoje Morović objavio prvih 500 stihova (a koje je I. Despot čuo od samog Kazalija prilikom susreta s njime na Šipanu nekoliko godina prije pjesnikove smrti), nije bilo jasno je li "Ćoso" zbirka pjesama mješovita sadržaja, autobiografski, satirični ili pak religiozno-političko-društveni satirični spjev.⁸ Nakon Paljetkove obradbe cjelovitog spjeva "Ćoso", čiji je rukopis, koji obuhvaća 700 stranica, našao u Dubrovačkom povijesnom arhivu, više nije izvjesno da je Kazali ovdje književnim postupkom persiflaže i mistifikacije sačinio zbir vlastitih pogleda na život, teologiju, vjeru, politiku i književnost. "Ćoso" boluje od Kazalijeve trajne boljke - nerazumljivih riječi, iskidanosti, nedorečenosti, zapletenosti, čiji je smisao često sakriven u šiframa, pa zatim dugih i zamornih egzistencijalnih razmatranja lišenih svake poezije i emotivnosti, u tolikoj mjeri da ga ne pravda ni Danteova sentenca - u koga je zdrav razum, neka prozre istinu što se taji pod zasatorom čudnijih riječi. Kazalijeva nejasnoća nije, međutim, samo posljedica pjesničkih europskih uzora za kojima je silno težio, već i njegove vlastite naravi.⁹ Tako se u Kazalija mjestimično javljaju maglovite slike objašnjene nerazumljivim frazama, a pojedina stanja svojih likova tumači uporabljajući svoje rječotvorenine koje unose smutnju u smisao i sadržaj teksta.

Potucanje Kazalijevo po selima dubrovačke biskupije, njegova buntovnost, spontana neuglađenost, kadšto i uporaba nepriličnih izraza, oblikovalo ga je u svojevrsnu figuru svećenika ridikula koji su postojali u europskoj književnosti i folkloru, pa tako i u hrvatskoj (prisjetimo se u Dubrovniku njegova suvremenika naobraženog popa Stojanovića, pa zatim Kazalijeva nasljednika na Šipanu don Andra Murata), počevši od srednjega vijeka sve do najnovijeg vremena.¹⁰ No za razliku od slabo obrazovanih ali dosjetljivih svećenika, o kojima je najčešće riječ u djelima europskih književnosti, sklonih ljudskim slabostima, ali humanih u

5 E. Rehak, Antun Paskoje Kazali. Povodom 150-godišnjice rođenja, Dubrovnik 3, 1965.

6 Osobito se o sudbini "Ćosa" dosta pisalo tridesetih godina u povodu ostavinske parnice, što se prenijelo u rasprave u listu "Novo doba" 1928-1930. O tome H. Morović u nav. dj.; Š. Vučetić u 35. knjizi edicije Pet stoljeća hrvatske književnosti.

7 V. Vuletić Vukasović, Mudri Ćoso, Dubrovnik 1883.; L. Paljetak, O čemu je riječ u Kazalijevu "Ćosu", "Dubrovnik" 5, 1994, 3, str 115-143

8 H. Morović, Kazalijev "Ćoso" i njegov udes, Mogućnosti 2, 1967.

9 A. Barac, P. A. Kazali (književna fizionomija), Rešetarov zbornik, Dubrovnik 1931.

10 M. Bošković-Stulli, Priče o popu Kujišu u Pjesme, priče, fantastika, Zagreb 1991, 76-92

duši, čiji su konflikti s pukom bili rezultat socijalnoga položaja koji nije bio u skladu s njihovom ulogom duhovnih pastira, Kazalijevo nezadovoljstvo i otpor rezultat su njegova romantičarskoga poimanja svijeta, liberalnog shvaćanja i prosvijećenog volterijanskog duha koji je bio blizak njegovoj naravi.

U mladosti je Kazali, i nakon što je postao svećenikom, pisao ljubavne stihove pune čeznuća, nasljedujući dubrovačku petrarkističku poeziju, ali i stih narodne pjesme.¹¹ Tako su pojedini stihovi spjeva "Zlatka" mladenačke ljubavne popijevke pjesnika Kazalija, koje je on naknadno uvrstio u spjev.¹²

Svoj prvi književni rad P. A. Kazali (1815-1894) objavio je u projektu dubrovačkoga tiskara F. P. Martecchinija "Galleria degli Ragusei illustri" u Dubrovniku početkom 1841. godine, u kojemu je uz Kazalija, I. A. Kaznačića, O. Pucića i I. Galjufa, sudjelovalo više renomiranih talijanskih književnika¹³. U dva književnopovijesna sastavka (životopisi Serafina Crijevića i Đura Ferića) mladi klerik Kazali, istina, nije pokazao mnogo više od ljubavi prema rodnome gradu i njegovoj povijesti, no svakako su bili poticajni da uskoro napiše kritički spis "Kako se životopisi pisati imaju", koji mu je I. A. Kaznačić kao glavni urednik objavio u tri nastavka u "Zori Dalmatinskoj" tijekom 1845. godine. (Ovaj Kazalijev tekst otkriva usput i njegovu lekturu).

Ni kao suradnik tršćanske "Faville" (zajedno s M. Pucićem), Kaznačić ne zaboravlja prijatelje iz mladosti pa u bloku svojih napisa objavljuje i prijevod Kazalijeve pjesme na talijanski jezik "La vocazione del marinaio".¹⁴ O tome da se Kazali i ranije počeo baviti poezijom svjedoče pjesme posvećene mjestima njegova župnikovanja, koje su nastale četrdesetih godina u selima Dubrovačkog primorja.¹⁵

Uistinu pravu priliku da se spisateljski iskaže I. A. Kaznačić pružio je Kazaliju tijekom 1845. godine u Zori Dalmatinskoj¹⁶. Tako je u prvom broju toga godišta objavljena Kazalijeva pjesma "Tri vijenca"¹⁷. U br. 3 Zora Dalmatinska donijela je na naslovnoj stranici Kazalijev prijevod ulomka iz Byronova spjeva "Putovanja Childea Harolda" pod naslovom "Pozdrav domovini". Već u slijedećem broju časopis donosi Kazalijevu pjesmu "Na grebu M. S. nakon šest godina viđenu". U slijedećim je brojevima Zore Dalmatinske, iste godine u kojoj je na njezinu

11 I. Düringsfeld nav. dj.: Čudi se njemačka književnica Kazalijevim ljubavnim stihovima i pita ga je li koju napisao i nakon što je postao svećenikom. Kazali joj nestašno odgovara: "Da jesam li koju napisao!" (Ob ich welche gemacht habe!). Jednu od tih pjesama objavila je spomenuta književnica u vlastitom njemačkom prijevodu pod naslovom "An Duscha" u navedenoj knjizi.

12 O tome M. Medini govori u predgovoru zbirke "Iz pjesama Paše Antuna Kazalija", Dubrovnik 1903, a ovu tvrdnju potkrepljuju pjesme što ih je Kazali objavljivao u "Glasniku dalmatinskom" tijekom 1855 i 1856. godine.

13 S. Stojan, Ivan August Kaznačić književnik i kulturni djelatnik, Dubrovnik, 1993, 50; S. Stojan, Tommaseo u Dubrovniku, Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 30, 1992, 127-133

14 Poesia, La Favilla XXII, 1843. Kaznačić je u uvodu napisao "Il pensiero della vocazione del marinaio potente se sentito dettaro al mio amico cui la poesia e alleviamento alla vita trovagliata i seguenti versi":

15 Te pjesme s naslovima "Calamotta" i "Osojnik" objavljene su u zbirci pjesama u povodu nastupa T. Jedrlićina na mjesto biskupa trebinjsko-mrkanske biskupije, u Dubrovniku 1843. Osobito je slikovita pjesma posvećena Osojniku: U pustinji gdje boravam vrhu glave brijega ohola kako mnozi koje slavim uživo bih Raj na pola miran posred smutnje svieta u pustinji....da mie sveta...

16 S. Stojan, Ivan August Kaznačić..., 56

17 Kaznačić će je ponovno objaviti i u svojoj, u svoje vrijeme vrlo popularnoj pjesmarici "Vijenac gorskog i pitomog cvjetja", Dubrovnik 1879, i Dubrovnik 1882.

kormilu I. A. Kaznačić, Kazali objavio četiri ulomka nedovršenoga romana "Lopudska sirotica"¹⁸, nekoliko kratkih priča pod nazivom "Dnevne zgode"¹⁹ (u "Mariji" prikazao motiv samoubojstva skokom niz Boninovo, mjesto koje više stoljeća koriste dubrovački samoubojice), prijevod jedne od Huguovih "Sutonskih pjesama"²⁰, te spomenuto književno didaktičko štivo "O načinu kako se životopisi pisati imadu"²¹. Kazali je, također u "Zori Dalmatinskoj", 1845. godine dao uvodnu napomenu uz pjesmu Antuna Kaznačića u povodu izdanja "Osmana" u Zagrebu 1844. godine²². "Zora Dalmatinska" donijela je u 17. broju iste godine pjesmu koju je P. A. Kazaliju posvetio Antun Kaznačić.²³ Po svemu sudeći, Kazaliju su već tada zamjerali nagnuće prema europskim književnim događanjima, a stari ilirac tješi ga da us traje na putu kojim je krenuo.

Slijedi Antune put svjetlosti,
istina te po kom vodi....

Desetak godina Kazali ne objavljuje ništa, premda sudjeluje u dubrovačkim publicističkim pothvatima svojih književnih drugova (osnivanje lista "Rimembranze della settimana" i "L'Avvenire" 1848.)²⁴ Zasigurno ga je život po zabitnim i siromašnim župama Dubrovačkoga Primorja ("Ošlje, ponajgora župa dubrovačke biskupije")²⁵ i udaljenih otoka, prije svega Mljeta ("A Meleda! Non si manca che la maledizioni di Dio, tutte le altre maledizioni vi sono.")²⁶, sprečavao da se temeljitije posveti književnim poslovima, za obavljanje kojih očito nije bilo dovoljno samo hešto talenta i dobre volje.

Kazali nije nastavio školovanje u nekom od europskih sveučilišnih središta poput njegovih vršnjaka I. A. Kaznačića i Pucića, gdje su se živo osjećala vrenja novoga vremena, a s tim u svezi i umjetnički utjecaji, novi književni oblici i njihova stilska obilježja. Dao se na učenje europskih jezika (i drugih), prije svega engleskog i francuskog, čitajući na tim jezicima djela suvremenih autora²⁷. Nove književne forme i novi pristupi koji su izabrali osobne ljudske teme bili su bliski Kazalijevu umjetničkom senzibilitetu pa je on, odgovarajući tim poticajima, pisao pedesetih godina prošloga stoljeća s karakterističnim oznakama europske romantičarske literature. Stoga su mu i prvi kritičari zamjerali da nije narodan nego da slijedi Byrona, pa će stoga "ostati u nas uvijek tuđin, unatoč svog pjesničkog dara"²⁸.

18 Nedovršenu pripovijest objavio je u br. 4, 5 i 22 Zore Dalmatinske 1845. godine. Pripovijest nije Kazali nikad dovršio premda su ga prijatelji na to poticali.

19 P. A. Kazali, Dnevne zgode, Zora Dalmatinska 4, 8, 1845.

20 P. A. Kazali, XXVII des Chants du Crepuscule, Zora Dalmatinska 22, 1845.

21 Zora Dalmatinska 50, 51, 52, 1845. i 1, 1846.

22 Pjesmu je stari Kaznačić poklonio Kazaliju, "a ja ionako nijesam mogao nego poklonit je svojom braći Dalmatinskoj, uhvajući se da ujedineni s ovijem dobro poznanijem slovetnikom, braći ostaloj časno zahvaliti ćemo".

23 M. P. svećeniku P. Antunu Kazaliju dovršivšemu tijekom besjedah duhovnih u prvostolnoj dubrovačkoj crkvi (za korizme 1845)

24 S. Stojan, Mato Vodopić i dubrovački književni krug polovicom 19. stoljeća, Dubrovnik, 5, 1993, 220-228

25 I. Despot, Idem u pjesnika Kazalija, u Malo zrnja, Split 1885.

26 Zabilježila I. Düringsfeld u poglavlju Ein Thee auf einer Terrasse knjige Aus Dalmatien, Prag 1856. Kazali se poigrao glasovnom podudarnošću riječi Meleda - Mljet i maledizione - prokletstvo: "Na Mljetu! Ne manjka nego prokletstvo Božje, sva su druga već tamo." (prev S. S.)

27 V. Janković, P. A. Kazali kao književnik i prevodilac Šekspirova kralja Lira, Beograd 1968,

28 A. Barac P. A. Kazali (književna fizionomija), Rešetarov zbornik, Dubrovnik 1933.

Jedan od jačih glasova osude došao je sa strane Meda Pucića: "Što se pako tiče sadašnjega raspostiranja naukah i njihovog napretka, želimo samo, da g. K i ostali s njim na isti način misleći budu uvjereni, da namjera našeg novoga knjižestva nije pod nipošto ostaviti exemplaria graeca atque latina, za slijediti sadašnje englezke, francezke i kakve mu drago mahnitosti. Mi hoćemo da bude književnost naša nezavisna od svijuh ostalih, da bude književnost narodna i zato treba da bude toliko daleko od Virgillia, Miltona, Tassa, koliko od Altera Scotta, Victora Hugoa, Byrona itd;..."²⁹ A Kazaliju je baš blisko to "bolesno stanje smučene duševnosti" što ga - pored nesumljivih simpatija, a možda i vlastitog prepoznavanja u neukrotivom buntovniku koji je digao protiv sebe klevetničku hajku - približava čuvenom svjetskom romantičaru i njegovim strastvenim junacima, idealistima koji prkose svijetu i njegovom licemjernom moralu. Stoga će, unatoč nerazumijevanju svojih suvremenika i književnih drugova, Kazali prevesti Byronove drame "Manfred" i "Sardanapalus". Prijevodi s engleskoga jezika približili su ga i Shakespeareu, potakavši ga da prvi u Hrvata prevede krvave Shakespeareove drame "Julija Cesara" i "Kralja Leara"³⁰.

Ponajviše su mu njegovi književni drugovi iz Dubrovnika zamjerali što je u svoju stihovanu priču o djevojci iz Dubrovačke Rijeke unio suviše elemenata bajronijanske poezije.³¹ Ovi su nesporazumi, po svojoj prilici, bili razlog Kazalijeva nesudjelovanja u književnom projektu što ga organiziraše njegovi književni drugovi, časopis "Dubrovnik, cviet narodnoga knjižestva", čija je zadaća bila da promiče književna djela potaknuta domaćom književnom tradicijom, kao i tradicijom usmene književnosti. U eseju pod naslovom "Zlatka", objavljenom u zasebnoj knjižici književnih kritika "Studi Critici", Zadar 1856, I. A. Kaznačić otvoreno zamjera svome prijatelju Kazaliju nedostatak izvornosti i neugledanje na domaću književnu tradiciju.³² Riječ je o Kazalijevu spjevu "Zlatka", objavljenom u Zadru 1856. godine, a napisanom desetak godina ranije, kad je djelovao kao župnik u Mokošici, koji najjasnije očituje nove književne trendove, s neobičnim i dotad u hrvatskoj književnosti neslućenim svijetom odnosa muža i žene, nelegalne ljubavi, položaja majke pred mužem koji nije otac djeteta itd.³³ Pažnja usmjerena na sudbinu žene, na tragiku ostavljenih žena, problem zabranjene ljubavi i nevjerstva, činila se Kazalijevim suvremenicima posve neprilična u vrijeme pretežito vjerskih i nacionalnih tema, u kojem oni, i kad govore o ženi, obraćaju joj se kao supruzi i majci koja čeka i vene, ženi koja je stup obiteljskoga života, koja je blaga i prožrtvovalna (u Vodopića i Franasovića)³⁴. Na smrti svoju životnu dramu Zlatka pripovijeda svećeniku (slično kao što i starica koja dvori tužnu Jelu kaziva Vodopiću Jelinu sudbinu uz njezinu smrtničku postelju).

29 Danica br. 2, 1844.

30 V. Janković, P. A. Kazali kao prevodilac Šekspirova kralja Lira, Beograd, 1868.: N. Košutić-Brozović, Hrvatska prijevodna književnost u Dalmaciji 1835-1848, Zadarska revija 3-4, 1987, 392-394

31 I. A. Kaznačić, Studi critici, Zadar, 1856, 78: Ne čini mi se da je moj štovani prijatelj pravilno ocijenio vrijednost karaktera Byronovih junaka kad je svoj spjev "Zlatka" napisao u njegovoj maniri. Cinizam, preziranje grizodušja, mizantropija, uzrok i posljedice delikta brojnih likova engleskog pjesnika, nemaju ništa zajedničkog sa slavenskom junakinjom.

32 Prethodno je ovaj esej I. A. Kaznačića objavio u listu "L' Oservatore Dalmato" u kojem je tada urednikovao upravo A. P. Kazali.

33 Zlatka je prvi put objavljena 1856. u Zadru. O. Pucić, koji je recenzirao Kazalijevo djelo, sugerirao mu je da glavnoj junakinji promjeni ime Ore u Zlatka, što je Kazali i poslušao.

34 R. Bogišić, Književno-idejni svijet Mata Vodopića, Dubrovnik, 5, 1993, 203-209; Rukopisna ostavština Petra Franasovića, Povijesni arhiv Dubrovnik RO 163

Nekoliko vrlo uspješnih dijelova spjeva - 1. pjevanje u kojem se divi ljepoti Dubrovačke Rijeke ("Svjetlo li umire, tamno li razgrieva, bljedno li miruje, žarko li zarazi"), 5. pjevanje posvećeno slici Gruža ("Gdje je tvoieih trista dieva, slavni Gružu moj"), motiv leptira u 23. pjevanju ("Kako lieptir oko svijeće leti..."), svojom izvornom lirskom ljepotom djeluju kao zasebna poezija³⁵. U često navođenim stihovima o Gružu ("Gdje je tvojih trista drieva...") dao je, međutim, realističnu sliku gruškoga pristaništa i škvera. Kazalijev Gruž je pust, bez uobičajene lučke vreve, bez buke i žamora. U vrijeme kad nastaje Zlatka, sredinom prošloga stoljeća, Gruž je jednako kao i sam grad Dubrovnik trpio izolacijske nedaće udaljene provincije na samom rubu Austrijskog imperija. Brodovi rijetko pristaju, a gruški "škari" također su bez posla. U tom pogledu Kazali se više držao objektivne stvarnosti nego Vodopić, koji u "Tužnoj Jeli" osluškuje živost i lupu bata i čekića što dopire sa škara.

"Zlatka" neprijeporno očituje Kazalijevu žed za slobodnim građanskim životom, otvoreno se identificirajući sa svojom nesretnom junakinjom (Nas - djecu dni drugih i osnove druge-) u nemiru kojih ih jednako razara i upravlja njima, raspolučenim osjećanjima i jednako žestokim strastima koje oboma upravljaju³⁶. Kao što Kazalijeva glavna junakinja napušta svoga muža upustivši se u sentimentalnu pustolovinu koja neminovno vodi tragičnom završetku, tako i on ostavlja, bez dopuštenja svoga biskupa, svoju parokiju na Mljetu, ufajući se da će izvan dubrovačkih lokalnih okvira naći više razumijevanja i poticaja za stvaralački rad, da bi se poslije gotovo jednog desetljeća lutanja (1855-1863) vratio, obavljajući po kazni službu pučkog učitelja u Stonu.

U spjevu dramskoga oblika "Trista Vica udovica", objavljenom u Zadru 1857, kao i u nedovršenom romanu (ili pripovijesti) "Marija s Lopuda", Kazali je emotivno ponesen pučkom predajom s Lopuda³⁷. On se neposredno uvlači u dramu otočkih udovica u romantičarskom liku svesumnika. Djelo je posvetio svojem ucu, pomorcu porijeklom s Lopuda, a povijesne elemente njezina sadržaja izvadio je iz povijesnoga djela Lodovica Muratorija (1672-1750) o porazu flote Karla Petoga pod Alžiirom³⁸. Scenski prostor u kojemu se odvija drama znamenita je crkva Gospa od Šunja u Božićnoj noći. Pravoga zbivanja zapravo i nema. Izostali su napetost situacije i ozbiljnost položaja, nedostaje čak i konflikt. Umjesto dramskih dijaloga smjenjuju se samogovori očajnih žena - udovica, majki i kćeri nestalih pomoraca u koje se upleću svesumnik, mudroljub, pomorac, guslar, mladićak, čovjek, pjesnik i svećenik svojim meditacijama (a u svima progovara sam Kazali) o granicama ljudskih mogućnosti spoznaje, o ljubavi, mržnji, nadi. Slike mrtvih muževa i očeva, rasječeni, probodeni, raskidani u čeljustima životinja, poluživih ostavljenih, predočuju Vice surovim realizmom posve nepoznatim u hrvatskoj književnosti. Neobične su i sudbine samih udovica. Njihovi iskazi doimaju se poput otkrivanja ispovijednih tajni. Svaka od njih pripovijeda svoje najdublje emotivno

35 Zasigurno je Lamartineova pjesma "Leptir", koju je preveo s francuskog jezika na hrvatski I. A. Kaznačić i objavio u Zori Dalmatinskoj 1844. godine, potaknula njegove suradnike i književne drugove Mata Vodopića i A. P. Kazalija da napišu pjesme koje se motivom i sadržajem podudaraju s pjesmom čuvenog francuskoga romantičara. Kao što je pjesmu s motivom leptira Kazali unio u svoju stihovinu priču o nesretnoj mladoj ženi iz Dubrovačke Rijeke, tako je i Vodopić, ne samo napisao zasebnu pjesmu o leptirici, objavivši je u zabavniku "Niz bisera jugoslavjanskoga", Zagreb 1861, već je motiv leptira i njegovu simboliku dozvao i u "Tužnoj Jeli".

36 J. Bersa, Dubrovačke slike i prilike, Zagreb 1941, 257: "Njegova je Zlatka bila za nas gimnazijalce alfa i omega naše poezije. Njen slatki i junački romanticizam bio je kao naručen našoj još nevjštoj ali žarkoj duši koja dakako nije marila za to što je pjesnik često previše nejasan i kompliciran..."

37 S. Stojan, Tragom "lopudske sirotice" u književnosti, Kolo, IV, 1994, 9-10, str. 808-827.

38 L. A.Q. Muratori (1672-1750) De naevin in religionem incurrentibus", Lucca, 1749.

iskustvo s iskrenošću koja od ganutljive čežnje ili pokajničkog samopriekora prerasta u srdžbu i revolt zbog tragičnog gubitka.

Tko na njih natiera vihre silnovite?
Tko na njih uzbuni valove serdite?
Tko zviersko serdce ljudima?
A ljudsko poda hridima?

Jedna od Vica svojim bludničkim predživotom i preobraćenjem podsjeća na Mariju Magdalenu. Druga, kajuci se teško, priznaje preljub. Najuspjeliji stihovi spjeva, razgovjetni i dojmljivi, sadržani su u guslarevoj pjesmi ispjevanoj narodnim desetercima i ganutljivim osmeračkim stihovima starog pomorca, u tradiciji starijih dubrovačkih pjesnika, odišući ljepotom i prepoznatljivim slikama dubrovačkoga krajolika.

"Glas iz pustinje", spjev motiviran domoljubljem, Kazali je objavio 1861. godine, također u Zadru. Ispjevan u deseteračkim oktavama, sadržajno je prilično nepristupačan, ali se razaznaje da pjesnik angažirano govori o političkim prilikama u razjedinjenoj domovini.

Lijepo sunce premaljetno sjaje
Svim narodom - još jednomu da je!

Zamagljene i nedorečene slike smjenjuju se i ovdje, sve prepuno isprazne retorike. Tek "Zašiljka" Orsatu Puciću, kojom zaključuje spjev, sadrži zrnce optimizma i vjere.

Iste godine, u jeku žestokih političkih rasprava o ujedinjenju Dalmacije s banskom Hrvatskom, objavio je (opet u Zadru) na jednaki način angažiranu pjesmu "Nada", u kojoj se ovoga puta javlja i vjera u bolju sutrašnjicu, tako rijetka u Kazalija ("Vaša nada ispunja se brzo"). U ovoj pjesmi naćeo je, zasigurno među prvima u hrvatskoj književnosti, problem hrvatske ekonomske emigracije i težak život naše ćeljadi u tudini:

A cvjetna mlados iz primorja
sad nam bježi po dalekom svijetu
od nemila prosi do nedraga
jeda bi se hlieba dohvatila.

Pred kraj svoga boravka u Zadru Kazali je u almanahu "Vijenac uzdarja narodnoga", posvećenom A. Kaćiću Miošiću uz stoljetnicu njegove smrti, objavio 13 narodnih lirskih pjesama, koje svojom ljepotom, raznolikošću ritma i motivima, kao i jezićnom osobitošću te emotivnim nabojem djeluju kao mala antologija. Jedna od njih pjesma je I. Đordića "Zahvala jedne djevojćice", koja je ušla u narod, a ćini se da je i druge koristio iz pisanih izvora, te da je u tom pogledu bio široko upućen.³⁹

Godine koje je proveo u Zadru kao gimnazijski suplent bez sumnje su najplodnije razdoblje Kazalijeva života. Direktor zadarske gimnazije u to je vrijeme njegov prijatelj iz mladosti i vršnjak, također svećenik, Đuro Pulić, snažno zaokupljen domovinskim interesima, zalažući se za prava hrvatskoga jezika i za sjedinjenje Dalmacije s banskom Hrvatskom⁴⁰. U Zadru glavnom pokrajinskom sjedištu, Pulić je u gotovo nemogućim uvjetima depresivne

39 A. Šimćik, Đordićeva pjesma koja je ušla u narod u Rešeterovom zborniku, Dubrovnik 1931. Kazali je svoju varijantu ove Đordićeve pjesme naslovio "Zahtjevanje proste pravednosti".

40 I. Perić, Đuro Pulić kao politićar i rodoljub, Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU Dubrovnik, 17, 1979, 467

političke atmosfere Bachova apsolutizma nastojao uspješno usmjeravati zadarsku gimnaziju potičući i organizirajući učenje hrvatskoga jezika. Uz upravitelja Pulića, Kazali je u zadarskoj gimnaziji zatekao preporoditelje braću Danilo, Jakova Boglića, Matu Ivičevića te Dubrovčanina Miha Klaića. Osim nekoliko vlastitih izdanja, Kazali se redovno javljao u godišnjem Izvještaju zadarske gimnazije prigodnim proznim tekstovima, poezijom i prijevodima, a 1857. postaje urednikom dvaju listova koji izlaze u Zadru: "Glasnik Dalmatinski" i "L' Osservatore Dalmato"⁴¹. Kazali je poboljšao kroniku građanskoga života i privukao značajne intelektualne snage za suradnike: S. Buzolića, M. Duplančića, Ferrari-Cuppillija, Š. Ljubića, I. Kukuljevića Sakcinskog I. A. Kaznačića, M. Ivičevića, O. Pucića, N. Tommamsea. List je povremeno donosio ponešto i iz književnosti, u posebnoj rubrici pod nazivom Dodatak. Za Kazalijeva urednikovanja 1857. "Glasnik Dalmatinski" objavio je u rubrici pod nazivom "Dodatak" životopis Matije Bana (br.1-2), više različitih pjesama J. Sundečića, izvješće o 4. knjizi "Arkiva" I. K. Sakcinskog (br. 23, 24), napis o crkvi i hospitalu sv. Jeronima I. K. Sakcinskog (br. 61), o rječniku Joakima Stullija (br. 101), kao i nekoliko književnih priloga I. A. Kaznačića. Kazali je zasigurno prvi u nas koji piše o molinškim Hrvatima u napisu "Delle colonie Slave nel regno di Napoli" u siječnju 1856. godine, objavivši pisma Orsata Pucića profesoru Rubertisu, obrazovanom Hrvat u Molisea. U Kazalija je, međutim, nedostajalo uredničke sistematičnosti; objavljivao je bez plana ono što bi mu se našlo na uredničkom stolu, pa je stoga Kasandrićeva pohvala u pogledu Kazalijeva uređivanja spomenutih listova pretjerana i neutemeljena⁴². Kaznačić mu pak, kao iskusan i uspješan urednik više listova, upućuje oštru kritiku u predgovoru knjižice *Studi critici*. "Kada si pozivao na suradnju u redakciju lista "L'Osservatore Dalmato, ponadao sam se da će list bar dijelom ispuniti prazninu, s obzirom na nedostatak listova u Dalmaciji i baviti se našim književnim životom. Višestrukost tvojih mogućnosti, tvoja književna vještina i ljubav koju uzdržiš prema književnosti činili su mi se jamstvom za to; izlazak lista iznevjerio je međutim moja očekivanja."⁴³ Kazali uzmiče s pravim odgovorom, pravdajući se nedostatkom odgovarajućih književnih djela i neodazivanjem domaćih literarnih snaga, smatrajući da osvrte na inozemne pojave u književnosti ne bi prihvatilo domaće čitateljstvo, u što zasigurno ni sam nije mogao vjerovati. Jer samo dvije godine kasnije u listu "Rivista Dalmata", koji je uređivao naobraženi G. Ferrari-Cuppilli, uz Dubrovčane I. A. Kaznačića i Kosta Vojnovića, javlja se tijekom 1859. godine i Kazali u stalnoj rubrici "Letteratura straniera", izvješćujući o novim trendovima u europskim književnostima, posebice engleskoj, te predstavljajući Shakespearea.

Političke prilike, na koje je Kazali odgovarao angažiranom poezijom objavljenom šezdesetih godina u Zadru, kalile su njegov preporoditeljski duh i izgrađivale svijest o nacionalnoj pripadnosti i radost služenja svojim narodnim jezikom. Povratak narodnome jeziku za Kazalija ima značenje "Sunca koje je obasjalo doline"⁴⁴. "Mladenačkim zanosom starac ljubi svoju domovinu i mnogi bi Dubrovčanin od njega naučiti mogao kako je to dično hrvatskim se imenom zvati", naglašava franjevac Despot u spomenutoj knjižici, držeći to razlogom prog-

41 L' Osservatore Dalmato pojavio se kao bilingvalni list (Osmotritelj dalmatinski u hrv. prijevodu) 1849. i poslije samo dva mjeseca pretvorio se u dva zasebna lista (Glasnik dalmatinski) čiji su urednici bili J. Čudina i A. Kuzmanić. L' Osservatore je donosio pregled političkih vijesti inozemnih i domaćih, koje je zapravo preuzimao iz državnih listova što su izlazili u Trstu, Veneciji i Beču. Vijesti iz provincije ticale su se isključivo proslava, posjeta znamenitih ličnosti, školskih svečanosti i kolektivnih nesreća i nepogoda.

42 P. Kasandrić, *Il giornalismo Dalmato*, Zadar 1899.

43 I. A. Kaznačić, *Studi critici*, Zadar, 1856. (prev.S.S.)

44 S. Stojan, *Mato Vodopić...*

nanstva, na koje su upućeni i Kazali i Đuro Pulić (M. Klaić i I. Danilo ostaše bez posla), "Pulić da kuša tirolske vrleti a Kazali da sjetan gleda kako mu bahati tudin lijepo hrvatsku Rijeku otimlje"⁴⁵

U Rijeci se Kazali upoznao s Franom Kurelcem (1811.-1874.), koji je još 1854. bio izgubio službu u tamošnjoj gimnaziji, odbivši da predaje njemački umjesto hrvatskoga jezika, te se privatno bavio podukom.⁴⁶ Oko Kurelca skupljali su se u Rijeci najdarovitiji riječki đaci i njegovim se duhom disalo svo ovo vrijeme na riječkoj gimnaziji, iako on nije tu učiteljevao. Uz njegov rad budila se i jačala domoljubna svijest oko Kvarnera. Kurelac je u to doba postao preporoditelj Hrvatskog primorja i Istre. Neposredno pred Kurelčevo napuštanje Rijeke i odlazak u Zagreb 1862. godine, u Rijeci se, odnosno na Grobničkom polju proslavila svečanost posvete barjaka riječke županije, na kojoj je bio prisutan kao kum biskup Strossmayer. Svečanosti, kakvu nitko pamti nije, prisustvovalo je 12 tisuća ljudi, a došlo je 70 kočija s uglednicima i zastupnicima. "Kad smo se navečer vraćali kući na Rijeci nas dočekala riječka izobraženost tako kako nas ni divljad na Madagaskaru jedva bi dočekala psikanjem, urlikanjem, kamenjem, gorućimi cigari itd... Odaklje su petorica zastupnici ponesli kući razbijene glave."⁴⁷ Tom prilikom Kazali je ovako zapjevao:

...Tu s Grobnika gdje junačkom krvi
 Bje odavna koplje poliveno
 Ti mi sadji kuda su i prvi
 Kojim naše hvali se koljeno....
 Razveseli slobodno mornara,
 Kom krv prsi slavijanska grije,
 I s njim plavi gdje navada stara
 Brod hrvatski radjaše od prije....⁴⁸

Iste godine i Kazalijevo ime ušlo je u jedno povjerljivo austrijsko policijsko izvješće o političkom djelovanju hrvatskih separatista s neprikrivenim separatističkim tendencijama, nakon što je u riječkom hotelu "Ugarski kralj" večerao s Orsatom Pucićem, riječkim podžupanom Vončinom, županijskim podbilježnikom Marijanom Derenčinom, sudskim predsjednikom V. Milićem i drugim "poznatim panslavistima".⁴⁹

Iz toga razdoblja potječe spjev "Grobnik", sastavljen od tri pjevanja, koji govori o krvavoj bitki na Jelenskom polju i junaštvu trojice braće Hrvata koji potukoše Mongole. Očiti su ovdje homerski utjecaji u Kazalijevim knjiškim desetercima, budući da je nekoliko godina ranije prevodio stihove Ilijade na hrvatski jezik⁵⁰ Otuda i ona veličanstvena atmosfera iz koje izranjaju likovi i koja obavlja cijeli događaj sa snažnim osjećajem tragike jednog naroda.

Napitnica "Puna srca pune čaše", koju je Kazali objavio u "Glasonoši", karlovačkom listu koji je uređivao Abel Lukšić, jedan od istaknutih preporoditelja karlovačkog preporo-

45 I. Despot, Nav. dj.

46 F. Kurelac, Runje i pahuljice, priredio i predgovor napisao B. Vodnik, Zagreb 1916.

47 Izvješće u listu "Naše gore list" II., 1862, str. 128

48 A. Kazali, 25. svibnja 1862. na Rieci, Naše gore list II, 1862, 128.

49 Istaknuo K. Milutinović u : Medo Pucić i narodni preporod u Dubrovnik, Dubrovnik 3-4, 1962 prema Österreichisches Haus, Hof und Staatsarchiv, Informations-Bureau 1862, nr. 4825

50 Prvo pjevanje Ilijade u hrvatskom prijevodu objavio je u Izvještaju zaderske gimnazije školske godine 1857/58, a treće 1860/61.

diteljskog kreuga (uz Dobrinovići i F. Kurelca, a 60-tih godina bio im se pridružio i O. Pucić), odiše duboko proćućenim hrvatstvom i nacionalnom energijom, otkrivajući Kazalija kao prvog među svojim književnim drugovima iz Dubrovnika koji je izgradio čvrste koordinate svoga odnosa prema hrvatskom kulturnom zbivanju i prema hrvatskom nacionalnom identitetu.

Po povratku u rodni kraj župnikovao je u Luci na otoku Šipanu. Poneki rad izašao mu je u "Slovincu", čiji je "Proglas" i sam potpisao 1878. ni ne sluteći staračkom naivnošću da će se "specifično dubrovačko slovinstvo" izroditi u velikosrpsku ideju zatiranja hrvatskoga nacionalnog i kulturnog bića.⁵¹ Pjesmom "Davorije" Kazali se uključio u lirsku protutursku frontu, što su je u hrvatskoj književnosti inaugurirali uz Marulića i Dubrovčani latinist Ilija Crijević te Antun Sasin na hrvatskome jeziku, dok je u "Milki" reagirao na ulazak austrijskih trupa u Bosnu i Hercegovinu.⁵² U "Slovincu" je u cijelosti objavljen tijekom 1880. godine Kazalijev prijevod Shakespeareova "Julija Cesara".

Posljednje godine života ovaj neobuzdani hiroviti duh pod reverendom, zakašnjeli jakobinac i nezadovoljnik, avangardist naše zapuštene baštine proveo je kao nadarbenik "Tri crkve" spokojno i smireno. Dubrovački biskup Mato Vodopić pomogao je na taj način svome starom malaksalom prijatelju, čije se "erotičke i političke pobude njegova burnog života bijahu već umirile"⁵³. Umro je posljednji od svih svojih prijatelja, dubrovačkih književnih i preporoditeljskih snaga, upravo na osvit modernizacije hrvatske književnosti i njezina ponovnog ulaska u suvremene europske tokove, za što se toliko, dakako na svoj osebujan način, zauzima, razmatrajući o ulozi književnosti u životu naroda i predviđajući njezin uzlet: "Pred nama su djela koja zadiru u intimitnost obitelji, društva, kulturu jedne nacije...e diffuse una luce da lui accesa e fu grande!"⁵⁴

51 N. Ivanišić, Časopis "Slovinac" i slovinstvo u Dubrovniku, RAD JAZU 324, Zagreb 1962;

52 A. P. Kazali, Iz Davorija, Slovinac 7, 1878, 57; Iz Milke, 1, 1879.

53 J. Bersa, nav. dj.

54 P. A. Kazali, Letteratura e civiltà, u Izvještaju zadarske gimnazije 1856/57, 3-58 Kazali navodi ovdje i svoje književne uzore: Manzoni, Lamartine, Shelleyja i Coleridgea. (prev. S. S.)

Slavica Stojan

ANTUN PASKO KAZALI
AMONG THE ILLYRIAN REVIVALISTS IN DUBROVNIK

Summary

A. P. Kazali was a distinguished and outstanding figure in public and literary life of the 19th century Dubrovnik. With new literary views and recognizing the importance of Dubrovnik in the Croatian revival programme, the urge for the reunion of all Croatian parts, Kazali, like most of his fellow writers, sensed closeness with the native language. He strived eagerly on its popularization and the awakening of the national spirit. He also introduced European romanticism into the cultural life of Dubrovnik, the fresh lyric atmosphere of Lamartine's poetry, Hugo's heroism, Byron and the romantic sensibility of Leopardi.